

Skapa en trygg skola

Genom trygghetsvandringar med elever
med funktionsnedsättning

Myndigheten för delaktighet är en kunskapsmyndighet som arbetar inom funktionshindersområdet. Vi arbetar för att alla, oavsett funktionsförmåga, ska kunna vara fullt delaktiga i samhället.

Myndigheten för delaktighet, 2020
Skapa en trygg skola

Nummer 2020:3
ISBN: 978-91-87883-63-7 (pdf)

Publikationen finns att ladda ner från myndighetens webbplats www.mfd.se.
Alternativa format kan beställas från Myndigheten för delaktighet.

Postadress: Myndigheten för delaktighet, Box 1210, 172 24 Sundbyberg
E-post: info@mfd.se
Telefon: 08-600 84 00

Innehåll

Förord	4
Inledning	6
Trygghet i skolmiljön	7
Hur ser det ut?	7
Hur påverkar otrygghet elever?.....	9
Ljudmiljön i skolan	11
Att undersöka trygghet i skolan	12
Trygghetsvandringar	12
Pilotstudie	12
Resultat	14
Ogenomtänkta särlösningar	15
Platser med hög exponering	16
Dålig ljudmiljö	18
Konflikter på skolan	19
Brister i organiseringen av skolan	20
Att skapa en tryggare skola	22
Otryggheten är inbyggd och normaliserad	22
Arbete med hinder och lösningar i skolmiljön	23
Funktionshinderperspektivet tillsammans med andra perspektiv.....	24
Referenser	25

Förord

Om du som vuxen har besökt någon av dina gamla skolor – har du då upplevt att dofterna, ljuden, klassrummen och skolgården skickar dig på en resa nedför minnenas aveny? För många av oss blir det en resa med blandade känslor. I diskussioner om skolan lyfts främst det som sker i själva undervisningen. Men det är inte i klassrummet som hela skoldagen spenderas. Minst lika avgörande för hur skolan fungerar för eleven är den övriga tiden, som spenderas i matsalen, vid toaletterna, på skolgården och i korridorerna. Trivseln och tryggheten i dessa miljöer beror förstas på flera saker, men en viktig förutsättning är utformningen av lokalerna och hur väl de kan möta elevernas mångfald av behov.

I dagens skola finns det i genomsnitt två barn i varje klass med någon form av funktionsnedsättning. Under flera år har Myndigheten för delaktighet, MFD, kunnat konstatera att skolan för dessa elever inte alltid fungerar särskilt bra. De får inte det stöd som de behöver och många utsätts för mobbning och kränkningar. En följd av detta är att en oproportionerlig stor andel av dessa elever inte fullföljer sin gymnasieutbildning.

MFD har under 2019 genomfört trygghetsvandringar i skolor med elever med funktionsnedsättning för att öka kunskapen om tryggheten i skolmiljöerna. Resultaten från trygghetsvandringarna visar att skolans lokaler inte skapar tillräckligt goda förutsättningar för trygghet. De är utformade på ett sätt som vi vuxna aldrig skulle acceptera på våra arbetsplatser. Skolans lokaler öppnar upp för utsatthet och stress. Många elever går varje dag till skolan med en stor klump i magen inför att gå över skolgården, gå på toaletten, äta lunch eller byta om inför idrotten. För elever med funktionsnedsättning förvärras ofta problemet ytterligare då de är i en mer utsatt situation och många gånger har större behov av exempelvis avskildhet, återhämtning eller förutsägbarhet än övriga elever.

Sverige är i ett skede då många nya skolor byggs och gamla skolor behöver byggas om och/eller moderniseras. Frågan är dock om investeringarna grundar sig på en gedigen analys av vad som faktiskt skapar trygghet för alla elever. I och med att barnkonventionen blivit lag i Sverige höjs kraven på att barn och unga ska involveras i frågor som berör dem. De trygghetsvandringar som MFD har genomfört visar tydligt på att elever med funktionsnedsättning vill och förmår att vara med att forma dagens och morgondagens skola. Utifrån sina egna erfarenheter kan de berätta om vad i skolan som fungerar och vad som inte gör det. Jag hoppas på att denna rapport ska visa på vinsten vi alla gör när vi tar tillvara på kompetensen hos dessa elever.

Sundbyberg i februari 2020

Malin Ekman Aldén

Generaldirektör

Inledning

Den här rapporten beskriver hur ansvariga på skolan kan skapa en trygg skolgång för alla elever. En trygg skola ökar förutsättningarna för elevernas studiemotivation och studiero. I rapporten presenteras fem hinder för trygghet samt förslag på hur dessa kan avhjälpas. Rapporten beskriver även metoden trygghetsvandringar, som är en metod för att öka tryggheten i skolan.

Hindren för trygghet som lyfts i rapporten är identifierade genom trygghetsvandringar med elever med funktionsnedsättning. Elever med funktionsnedsättning känner sig i större utsträckning otrygga och har en mer negativ bild av skolan än elever utan funktionsnedsättning. De har även större behov av exempelvis en god ljudmiljö för att kunna koncentrera sig. Elever med funktionsnedsättning besitter i dessa fall/i många fall en särskild kompetens om otrygghet och om hur trivseln i skolan kan öka. Genom att involvera dessa elever kan skolan effektivisera sitt trygghetsarbete som gynnar alla elever.

Trygghet i skolmiljön

Trygghet i skolmiljön handlar om att en elev ska kunna vara i skolan utan oro för att bli kränkt, mobbad eller på annat sätt illa behandlad.

Begreppet innebär dock mer än frånvaro av negativa känslor som oro eller rädsla. I trygghetsbegreppet ingår också positiva känslor som att trivas, vara bekväm, hemmastadd och avslappnad.¹ Känslan av trygghet är en viktig faktor för elevers upplevelse av skolan. Flera elever menar att oro och otrygghet i skolan påverkar studiero och skolresultat negativt.²

Enligt skollagen (2010:800) ska alla elever försäkras en skolmiljö som präglas av trygghet och studiero. Huvudmannen ska se till att det inom ramen för varje enskild verksamhet bedrivs ett målinriktat arbete för att motverka kränkande behandling av barn och elever. Skolhuvudmannen ska även genomföra åtgärder för att förebygga och förhindra att barn och elever utsätts för kränkande behandling.³

Hur ser det ut?

Rapporteringen om hur elever med funktionsnedsättning själva uppfattar tryggheten i skolan och vad som skulle främja en ökad trygghet i skolan för dessa elever är relativt begränsad. Tillgänglig elevstatistik utgår vanligtvis från samtliga elever, det vill säga både elever med och utan funktionsnedsättning. Den samlade kunskap som finns visar att elever med funktionsnedsättning i högre grad upplever otrygghet, mobbning och kränkningar i alla skolformer.⁴

¹ Läs mer om trygghetsbegreppet i metodmaterialet i bilaga 1.

² Specialpedagogiska skolmyndigheten (2019), Barnpanelsrapport. Vad säger elever med funktionsnedsättning om trygghet, studiero och studiemotivation?

³ Skollagen 6 kap. 8 § Plan mot kränkande behandling.

⁴ Specialpedagogiska skolmyndigheten (2019), Barnpanelsrapport. Vad säger elever med funktionsnedsättning om trygghet, studiero och studiemotivation?

Resultat från Skolinspektionens skolenkät från 2018 visar att omkring en av tio elever inte känner sig trygg i skolan. Detta gäller oavsett elevens funktionsförmåga. Otrygghet är vanligast i årskurs 9, där 14 procent av eleverna uppger att det stämmer dåligt eller inte alls stämmer att de känner sig trygga i skolan. Färre flickor än pojkar känner sig helt och hållet trygga i skolan. Bland eleverna i årskurs 9 uppger cirka en fjärdedel att det stämmer ganska dåligt eller inte alls att de vuxna i skolan reagerar om de får reda på att en elev blir kränkt i skolmiljön.⁵

Mobbning och kränkande behandling

I Specialpedagogiska skolmyndighetens Barnpanelsrapport intervjuades 31 elever med funktionsnedsättning. Av dessa elever har tio blivit retade, utstötta eller illa behandlade under de senaste tre månaderna. De flesta elever som upplever otrygghet nämner utsatthet och egna eller andra elevers konflikter som orsak till otryggheten. Eleverna uppger att rasten är ett orosmoment för att bli utanför eller utsatt för mobbning.

Det finns en osäkerhet i vilket stöd som eleverna kan förväntas få från vuxna om en otrygg situation skulle uppstå. Eleverna lyfter därför vikten av närvarande vuxna som reagerar och agerar när en elev blir utsatt eller kränkt.⁶

Mindre trivsel

Folkhälsomyndighetens enkätstudie om skolbarns hälsovanor visar att elever med funktionsnedsättning har en mer negativ syn än andra elever på trivseln i skolan. Av eleverna i undersökningen tycker 65 procent att eleverna i klassen trivs tillsammans, jämfört med 72 procent bland övriga

⁵ Skolinspektionen (2018), Skolenkäten. Resultat våren 2018.

⁶ Specialpedagogiska skolmyndigheten (2019), Barnpanelsrapport. Vad säger elever med funktionsnedsättning om trygghet, studiero och studiemotivation?

elever. Utvecklingen över tid visar att andelen elever som tycker att de trivs tillsammans har minskat för samtliga barn.⁷

Hur påverkar otrygghet elever?

Upplevd otrygghet påverkar elevers helhetsupplevelse av skoltiden. De mest otrygga eleverna har jämfört med trygga elever genomgående en mer negativ upplevelse av studiemiljön, det egna inflytandet över undervisningen och andra faktorer.⁸ De otrygga eleverna har också en mer negativ bild av skolmiljön och skolarbetet. En nästan dubbelt så stor andel trygga elever än otrygga uppfattar att skolarbetet är intressant och att de har studiero på lektionerna.⁹

Vidare är utanförskap och kränkningar i skolmiljön en av flera utpekade orsaker till omfattande ogiltig frånvaro från undervisningen. Frånvaron kan i vissa fall vara en lösning för den enskilda eleven, men riskerar att leda till svårigheter i framtiden. Även omfattande sjukfrånvaro som betecknas som giltig kan leda till liknande problematik. Goda relationer och en positiv social miljö skapar däremot en ökad samhörighet med skolan och kan öka motivationen att gå dit.¹⁰

Otrygghet i skolan kan leda till formella eller informella särlösningar kring vissa elever. Dessa lösningar kan skapas på initiativ av skolpersonalen. De kan också uppstå för att eleven själv hittar strategier för att undvika vissa platser eller på andra sätt lösa situationer som uppstår.¹¹

⁷ Folkhälsomyndighetens undersökning Skolbarns hälsovanor.

⁸ Skolinspektionen (2015), Skolenkäten – Trygghet Fördjupad analys.

⁹ Skolinspektionen (2018), Skolenkäten – Resultat våren 2018.

¹⁰ Skolinspektionen (2016), Omfattande frånvaro. En granskning av skolors arbete med omfattande frånvaro; SOU 2016:94. Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera.

¹¹ Barnombudsmannen (2016), Respekt – Barn med funktionsnedsättning om samhällets stöd.

Förutsättningar för trygghet

I Skolinspektionens fördjupade analys av trygghet från 2015 års skolenkät har de uppmärksammat vad som utmärker skolor där eleverna känner sig trygga. Analyserna av såväl elevernas som lärarnas upplevelser av skolan pekar ut ett antal områden som förklarar skillnaderna i elevernas upplevda trygghet mellan skolor. I skolor med en hög andel trygga elever uppges att följande finns på plats:

- Respekt för varandras olikheter.
- Ömsesidig respekt mellan elever och lärare.
- Ett aktivt och målinriktat arbete mot kränkande behandling.
- Vuxna på skolan som reagerar om de får reda på att en elev har blivit kränkt.
- Få eller inga elever som är rädda för andra elever eller personal på skolan.

Det kan vara svårt att dra slutsatser om att en viss omständighet leder till eller orsakar att eleverna blir trygga. Känner sig eleverna till exempel trygga i skolan för att de respekterar varandras olikheter eller respekterar eleverna varandras olikheter för att de också känner sig trygga i skolan? En viktig förutsättning för att kunna skapa trygghet i skolan är att elever, lärare och annan skolpersonal känner ett gemensamt ansvar och har respekt för varandra i skolan.

Skolinspektionen menar att det som krävs för att kunna bedriva ett aktivt förebyggande arbete mot kränkningar i skolmiljön är en rektor som leder arbetet och ger sin personal rätt förutsättningar. Det kan sammanfattas i behovet av ett aktivt värdegrundsarbete där grundläggande demokratiska värderingar och mänskliga rättigheter kommer till uttryck i praktisk handling.¹²

¹² Skolinspektionen (2015), Skolenkäten – Trygghet Fördjupad analys.

Ljudmiljön i skolan

Dåliga ljudmiljöer är ett miljöproblem som finns i många skolor. I skolor, förskolor och fritidshem är det inte ovanligt med genomsnittliga ljudnivåer som är jämförbara med många verkstadsindustrier.¹³

Ljudmiljön i skolan påverkas i hög grad av antal elever per rum. Den påverkas också av vilken typ aktivitet som pågår i kombination med rumsklang och rumsstorlek. En dålig ljudmiljö påverkar trivsel, sammanhang och givetvis studiero negativt. Störande ljud utgör hinder för delaktighet. Det kan ha negativ påverkan på såväl språkutvecklingen som de sociala relationerna för exempelvis elever med nedsatt hörsel eller neuropsykiatrisk funktionsnedsättning.¹⁴

Plötsliga ljud kan vara störande då de distraherar från att genomföra en uppgift. Distraktionen innebär att man under en kort stund vänder uppmärksamheten från uppgiften för att sedan återuppta den. För att inte störas av ljud i vår omgivning krävs en kognitiv ansträngning för att behålla fokus på uppgiften. Det finns studier som tyder på att personer med hög arbetsminneskapacitet inte distraheras lika lätt som andra. Personer med kognitiva funktionsnedsättningar störs alltså mer av en dålig ljudmiljö än personer utan kognitiva funktionsnedsättningar.¹⁵

¹³ Socialstyrelsen (2009), Miljöhälsorapport 2009; Hörselskadades riksförbund (2010), Kakofonien – en rapport om störande ljud och samtalsvänliga ljudmiljöer.

¹⁴ Bäckström Lindeberg (2016), Med ljudet som omvärld; Myndigheten för delaktighet (2018), Rivkraft 20

¹⁵ Krabbe med flera (2017), Executive function and attention in patients with stress-related exhaustion: perceived fatigue and effect of distraction.

Att undersöka trygghet i skolan

Offentliga aktörer i Sverige har ett stort ansvar för att alla människor, oavsett funktionsförmåga, ska vara delaktiga i samhället. En viktig del i det funktionshinderspolitiska arbetet i skolan är därför att i dialog med elever med funktionsnedsättning identifiera och undanröja hinder för delaktighet i skolmiljön, för att kunna öka tillhörighet och trygghet för elever med funktionsnedsättning.

Trygghetsvandringar

Trygghetsvandringar är en väl etablerad metod för medborgardialog som kommuner genomför för att identifiera, systematiskt inventera och förändra otrygga platser i offentliga miljöer. Utgångspunkten är att användare, boende eller på andra sätt involverade personer har den största kännedomen om platsen och att deras erfarenheter och synpunkter behöver tas tillvara i förändringsarbete.

I Uddevalla har trygghetsvandringar med barn testats inom ramen för ett pilotprojekt¹⁶. Specialpedagogiska skolmyndigheten har använt trygghetsvandringar med elever i specialskolan och Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor rekommenderar metoden för att skapa trygghet i skolan för hbtq-elever.¹⁷

Pilotstudie

Myndigheten för delaktighet genomförde i september 2019 en pilotstudie med trygghetsvandringar tillsammans med elever med funktionsnedsättning i tre högstadieskolor i tre kommuner.

¹⁶ Teimouri, Åhlström, Svennberg, Björling & Havström (2011), Trygghetsvandring ur barns perspektiv. Erfarenheter från fyra pilotprojekt.

¹⁷ Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2019), Öppna skolan! Om hbtq, normer och inkludering i ÅK 7-9 och gymnasiet (stödmaterial).

Totalt medverkade tio flickor och tio pojkar från högstadiets olika årskurser. Personal från skolorna har närvarat vid vandringarna. Representanter från elevrådet deltog vid två tillfällen och vid en av vandringarna medverkade elever från särskolan. Rekrytering av deltagarna sköttes av skolorna. Avgränsning gjordes till högstadiet då de kognitiva kraven på eleverna ökar i de högre årskurserna. Undervisningen sker då också oftast i fler lokaler utspridda i skolan.

Trygghetsvandringarna har utgått ifrån metodbeskrivningen i bilaga 1. De har genomförts i skolmiljön men fokuserat på platser där ingen undervisning sker. Det har exempelvis varit korridorer, matsal, skolgård, toaletter och omklädningsrum. Motivet till att fokusera på platser där ingen undervisning sker är att det är känt att eleverna känner sig mest otrygga utanför undervisningssalarna.¹⁸ Fokus har legat på upplevelsen av trygghet, vilka omständigheter som bidrar till otrygghet och vad som skulle kunna främja en ökad trygghet och bättre arbetsmiljö för eleverna.

Eleverna som deltog har själva fått föreslå utrymmen att besöka under vandringen och där fått beskriva sina upplevelser av dessa utrymmen. Allt som har sagts har antecknats på plats. Ljudmiljön har dokumenterats och utrymmena fotograferats. Slutligen har deltagarna sammanfattat vandringen och reflekterat kring själva metoden.

¹⁸ Specialpedagogiska skolmyndigheten (2019), Barnpanelsrapport. Vad säger elever med funktionsnedsättning om trygghet, studiero och studiemotivation?

Resultat

De hinder för trygghet som har identifierats från pilotstudien är:

- ogenomtänkta särlösningar
- platser med hög exponering
- dålig ljudmiljö
- konflikter på skolan
- brister i organiseringen av skolan.

Möjliga sätt att undanröja dessa hinder har diskuterats med deltagarna i pilotstudien men även med sakkunniga inom området. Flera hinder och lösningar som identifierats går in i varandra. Vissa hinder ligger även till grund för att andra hinder uppstår. Ett helhetsgrepp på frågan om trygghet i skolan är därför viktig. Möjliga lösningar för att undanröja hindren är:

- involvering av elever med funktionsnedsättning vid beslut som berör dem
- fler valmöjligheter av aktivitets- och exponeringsgrad
- utvecklingsarbete för en bättre ljudmiljö
- kompetent vuxennärvaro och schemaläggning för ökad trygghet.

I pilotstudien har även genusperspektivet beaktats. I resultatet finns få skillnader mellan flickor och pojkar, med ett undantag. Eleverna vistas överlag utomhus i mycket liten omfattning. De elever som nästan enbart är inomhus är flickor, medan pojkarna är utomhus ibland. Detta är mönster som känns igen från ungdomar utan funktionsnedsättning i samma ålder. Det är dock svårt att dra mer generella slutsatser om könsskillnader, då materialet bygger på samtal med 20 elever.

Ogenomtänkta särlösningar

Många skolor i Sverige är otillgängliga och är inte universellt utformade.¹⁹ Ett av resultaten från pilotstudien är att det finns särlösningar i skolorna på grund av bristande tillgänglighet. Dessa särlösningar består både av individuella strategier från enskilda elever och lösningar som skolan skapat till följd av bristande tillgänglighet i skolan.

Skolan skapar otrygga särlösningar

Resultaten från pilotstudien visar på särlösningar som skolan har skapat och som hindrar elever från att vara en del av sammanhanget och gemenskapen i skolmiljön. Bland annat finns en deltagare som använder rullstol som får ta långa omvägar för att ta sig fram i skolan. Ett annat exempel är att elever som är känsliga för stimuli i klassrummet, i stället får studera i separata rum med glasade partier ut mot uppehållsrum och korridorer.

Individuella strategier för trygghet

Särlösningar kan ibland behövas för att tillfälligt eller på lång sikt tillmötesgå enskilda individers behov. Alternativt uppstår särlösningen hos individen själv för att hantera en uppkommen situation. Resultaten från pilotstudien visar att vissa elever föredrar att stanna i sina klassrum under rasterna, snarare än att vara i de allmänna utrymmena på grund av rädsla för att bli utsatta av andra elever. En elev i studien vill av rädsla för kränkningar inte äta i skolans matsal utan har istället med sig egen frukt.

Elever behöver få känna att det i skolmiljön finns iordningställda trygga platser för dem att vara på. I pilotstudien framkommer det att elever undviker kafeterior, uppehållsrum och korridorer med hög exponering

¹⁹ Skolverket (2009), Tillgänglighet till skolans lokaler och valfrihet för elever med funktionsnedsättning.

eller störande ljudmiljö. De söker sig istället till lugnare, mer avskilda platser i skolan. Att uppsöka platser med lugn och ro behöver i sig inte vara problematiskt men på de skolor som ingick i pilotstudien var dessa platser sällan iordningsställda eller avsedda att vistas på. Det har snarare rört sig om platser utanför det naturliga sammanhanget, som baksidor av skolgården, undanskymda vrår inne i skolan och i ett fall en brandtrappa utomhus.

Tillgänglighet och inkludering istället för särlösningar

På kort sikt kan en särlösning vara den enda eller bästa lösningen för en enskild elev. Särlösningen riskerar dock att skapa ett utanförskap för den enskilda eleven. Utanförskapet kan motverkas av en inkluderande verksamhet som är anpassad för en mångfald av behov hos eleverna.

För elevernas möjlighet till delaktighet och ur ett tillgänglighetsperspektiv är möjligheten till tillgänglighet och inkludering ytterst önskvärt. Det ska vara möjligt för elever med rullstol att ta samma väg som sina klasskamrater. Faktorer för att nå tillgänglighet och inkludering är även fler ljudabsorbenter för en bättre ljudmiljö, anpassade utemiljöer och tillgängliga lärmiljöer. En delförklaring till bristen på anpassning av skolmiljön handlar rimligtvis om resurser. Resultaten indikerar dock att andra faktorer än resurser och fysisk utmaning spelar in, såsom brist på rutiner liksom invanda förhållningssätt.

Platser med hög exponering

Hög exponeringsgrad gör vissa platser otrygga enligt deltagarna i pilotstudien. Exponering handlar om en persons grad av synlighet på en plats eller i ett rum. De platser som ofta medför hög exponering inför andra elever är exempelvis matsalen, skolgården och korridorerna.

Glaspartier ökar exponeringsgraden

Glaspartier och dörrar med fönster ökar exponeringsgraden. Glaspartier mellan klassrum och korridorer eller in till idrottssalar skapar hög exponering på dessa platser. Av integritetsskäl kan det även vara extra känsligt med exponering och glaspartier, när andra personer kan stå utanför och titta in i det rum som man vistas i.

Glaspartier kan användas för att öka vuxennärvaron och därigenom öka tryggheten på platsen men riskerar att medföra negativa konsekvenser i och med den höjda exponeringsgraden. Glaspartier är vanligt i skolmiljöer men det kan vara bra att försöka undvika, alternativt minimera dessa ytor, där de inte är nödvändiga. Befintliga glaspartier, som leder till hög exponeringsgrad och upplevelser av otrygghet för eleverna kan folieras eller förses med heltäckande gardiner som minskar visuella intryck.

Möjlighet att välja aktivitetsgrad

Under trygghetsvandringarna framkom det att få elever använder sig av skolgårdarna. Deltagarna lyfter att det saknas tilltalande aktiviteter på skolgården. Flera elever beskriver att de söker sig till platser i utomhusmiljön där de kan sitta och prata i lugn och ro, men att sådana platser sällan förekommer eller är få. Istället söker sig eleverna till fasadnära trappor, exempelvis brandtrappor, och andra utrymmen som inte är avsedda för ändamålet.

Ett sätt att skapa en tryggare utomhusmiljö är att erbjuda eleverna fler valmöjligheter vad gäller aktivitetsnivå och exponeringsgrad. Detta kan skapas på skolgården genom tydligare zonerings mellan olika aktivitetsnivåer och genom att komplettera stora öppna ytor med mindre ytor i intimare skala och lägre exponeringsgrad. Att skapa kvalitativa sittgrupper på skolgården är ett exempel på en yta i intimare skala med lägre exponeringsgrad. Vid en mer omfattande genomgång av utomhusmiljön, som vid zonerings och tillgänglighetsanpassning är det viktigt att elever, både med och utan funktionsnedsättning, involveras i planeringsprocessen. Detta bör ske på ett sätt som gör det möjligt att också påverka utformning av olika lösningar.

Avsaknad av ytor med intimare skala

Flera elever beskriver matsalen som en obehaglig plats att vara på. Anledningarna är ljudmiljö, trängsel och visuell exponering i kombination med personliga erfarenheter av kränkningar. Flera elever uppger att det är stressigt att hinna äta på utsatt tid. Eleverna söker sig till mindre utrymmen i matsalen och sitter helst vid mindre bord för att själva försöka skapa en mer intim plats.

Matsalen är en plats som gynnas av fler ytor i intimare skala och lägre exponeringsgrad. Andra tips för gestaltning handlar om att skapa goda flöden och logistik i matsalen och vid entréer, förbättrad ljudmiljö och intimare möblering i rummet. God ljudmiljö och minskad trängsel kan även skapas genom att dela upp matsalen i fler avgränsade delar. Detta kan dock vara utmanande då det ökar kraven på vuxennärvaro och utrymme, eftersom fler mindre delar är mer utrymmeskrävande. Lösningar på att skapa bättre miljö i matsalen kan med fördel tas fram tillsammans med eleverna och genom att se över exponeringen och akustiken.

Dålig ljudmiljö

Som framgår av tidigare avsnitt i denna rapport är dålig ljudmiljö en aspekt som inverkar negativt på studiero, trivsel och möjligheterna till ett socialt sammanhang. Ljudmiljön beror till stor del på den fysiska utformningen av en plats men kan även formas av organisatoriska eller psykosociala aspekter. Dålig ljudmiljö uppstår oftast på platser med hög exponeringsgrad.

I pilotstudien framkommer att samtliga tre skolor har brister i ljudmiljön. Det gäller framför allt platser där många elever befinner sig under raster eller på väg mellan lektioner. På skolorna förekommer det även störande bakgrundsljud utifrån samt från angränsande rum och våningar i skolbyggnaden. Ljuden kommer från exempelvis ventilation, trafikbuller, röster och steg.

Direkt och indirekt arbete för en bättre ljudmiljö

Ljudabsorbenter på väggar och tak, textilier och stoppade möbler är inslag som ger förutsättningar att skapa en god ljudmiljö. I samtliga besökta skolor är dessa sparsamt förekommande och i de fall de finns räcker det inte alltid för att skapa en god ljudmiljö. Arbete för en bättre ljudmiljö görs med fördel tillsammans med eleverna och professionen.

Konflikter på skolan

En anledning till otrygghet handlar om konflikter mellan elever på skolan. Det kan vara konflikter som den enskilde eleven själv är inblandad i, men också mellan andra elever. Vandringsarna visar att en fysisk miljö med hög exponeringsgrad är en orsak till konflikterna mellan elever.

En annan stor källa till konflikt är skadegörelse i dessa miljöer. Elever från särskolan beskriver en särskilt stor utsatthet som bottnar i både utformning av skolans lokaler och i andra elevers bemötande. Det handlar om att känna sig uttittad och att utsättas för att andra elever pekar, viskar, retas och fotograferar. Eleverna önskar en större vuxennärvaro och poängterar vikten av att vuxna agerar när någon blir utsatt, vilket inte alltid är fallet.

Toaletter och omklädningsrum

Toaletterna, särskilt i anslutning till korridorer, är också platser som kan skapa konflikter och otrygghet. Det händer ofta att någon rycker i handtaget på toaletten. En elev beskriver att det är vanligt att elever springer längs korridorerna och rycker i alla handtag och de dörrar som är olåsta flyger då upp. Eleverna beskriver en oro om att det ska hända när man är på toaletten. Det förekommer även att det inte syns utanpå toaletten om den är låst eller inte. Flera elever berättar att de sällan eller aldrig använder toaletterna i skolan.

Även omklädningsrummen vid gymnastiksalen är en potentiellt konfliktfylld miljö med skadegörelse och många elever i omlopp. Omklädningsrummen är också förknippade med personlig integritet, eftersom det är där eleverna byter om. Vissa elever upplever att det är otryggt att byta om i omklädningsrummen tillsammans med elever som de inte känner. Många elever uppger att de inte duschar efter idrottslektionen och några föredrar att byta om inne på toaletten.

Vuxennärvaro och schemaläggning

Eleverna ska kunna lita på att skolpersonalen agerar när de uppfattar att en elev blir utsatt för kränkningar. Vuxennärvaron är en viktig trygghetsskapande faktor för eleverna och all skolpersonal har möjlighet att öka elevernas trygghet. Schemaläggning av personal och elevernas lektioner är ett sätt för skolan att skapa en trygg skolmiljö.

Ett sätt att öka naturlig vuxennärvaro i skolan är att strategiskt placera personalutrymmen så att personalen rör sig genom, eller finns på plats i, de miljöer där elever vistas. Det kan exempelvis handla om korridorer och uppehållsrum. Det är även viktigt att lyfta vikten av kompetent vuxennärvaro. Eleverna beskriver att personalen inte alltid agerar när någon blir utsatt för exempelvis kränkningar.

Brister i organiseringen av skolan

Under trygghetsvandringarna blev det tydligt vilken möjlighet som skolan har för att lägga en grund och struktur för elevernas trygghet. På en av skolorna blev det särskilt tydligt att ogenomtänkta administrativa rutiner och andra bestämmelser på skolan medför otrygghet för eleverna.

Ett exempel är mobilförbudet på en skola i kombination med oförutsedda schemaändringar samt placering av undervisningslokaler. Eleverna beskriver att utan mobiltelefon eller andra digitala hjälpmedel är det svårt att hålla koll på schemat, hitta till rätt klassrum och komma i tid till lektionerna. Eleverna använder ofta mobiltelefonerna för att se tiden och utan dem är det svårt att komma i tid. Mobilförbudet medför att eleverna

inte vågar ta promenader utanför skolområdet på rasterna, eftersom de behöver ha överblick på en väggklocka för att komma i tid till nästa lektion. Mobilförbudet i kombination med få fungerande väggklockor och plötsliga schemaändringar skapar stress hos elever, då de riskerar att både komma för sent till lektionen och gå in i fel klassrum. Detta beskriver eleverna som mycket obehagligt och pinsamt.

Hur matsalen är organiserad kan även bidra till trängsel, stress och otrygghet. Ett exempel är en skola som vid entrén till skolmatsalen har en karta över var i matsalen som elever får sitta. Placeringen av kartan skapar köer in till matsalen, då det tar tid för eleverna att förstå var de kan sitta.

Planering av kompetent vuxennärvaro

Skolledningen bestämmer över kvantiteten och kvaliteten av vuxennärvaron på skolan. De bestämmer alltså både över personaltätheten och över vilken personalkompetens som ska befinna sig på vilken plats och när. Skolledningen har även möjlighet att utbilda skolpersonalen i exempelvis konflikthantering för att ge dem kunskap i att förebygga och lösa konflikter mellan elever, som i förlängningen skapar en trygg skolmiljö.

Involvering av elever i planering

Det kan självklart finnas skäl till att organisera om och införa nya bestämmelser på en skola, som exempelvis mobilförbud. Det är dock viktigt att tidigt involvera eleverna i dessa processer. Eleverna bör involveras i frågor som berör dem i ett påverkbart skede innan ett beslut tas. Det görs för att säkerställa kvaliteten i förändringen och för att lättare kunna hantera eventuella negativa konsekvenser av omorganisationen. Om skolan arbetar på detta sätt kan förändringar i skolan genomföras smidigare, samtidigt som eleverna blir medskapare av skolmiljön.

Att skapa en tryggare skola

Metoden med trygghetsvandringar erbjuder ett effektivt sätt att arbeta med hinder för trygghet i skolmiljön. Den ger möjlighet att identifiera och åtgärda exempelvis en dålig ljudmiljö med ljudabsorbenter, trängsel med bättre schemaläggning eller konflikter med kompetent vuxennärvaro. Insatserna är viktiga för att undanröja hinder för delaktighet, minimera risken för diskriminering och för att öka tryggheten i skolan för alla elever, oavsett funktionsförmåga.

Otryggheten är inbyggd och normaliserad

Trygghetsvandringar äger oftast rum i stadsmiljöer. I en stadsmiljö är det möjligt att undvika platser där man känner sig otrygg genom att inte gå till en sådan plats eller genom att ta andra vägar. I skolan finns inte den möjligheten. En tydlig lärdom av pilotstudien med trygghetsvandringar är att problem med otrygghet inte i första hand bottnar i individuella faktorer, utan finns inbyggda i den fysiska strukturen på skolorna. Inte minst visar mängden informella och formella särlösningar att för vissa elever tillåts otryggheten gå långt och pågå under en längre tid.

Resultaten visar på en problematik som delvis är osynlig eller inte uppmärksammas tillräckligt av vuxenvärlden. Det är alltså själva skolmiljöns utformning och rutiner som i hög grad bidrar till känslor av otrygghet, negativ stress och obehag hos elever med funktionsnedsättning. Här finns troligtvis en högre acceptans mot strukturella hinder som skulle ses som allvarliga problem om det gällde arbetsmiljön för vuxna eller för elever utan funktionsnedsättning.

Arbete med hinder och lösningar i skolmiljön

Ansvar för att arbeta med insatser som undanröjer hinder för delaktighet och risker för diskriminering ligger på skollädaingen och inte på den enskilde eleven. Tanken med att arbeta systematiskt med frågan är att detta bör ske förebyggande snarare än reaktivt.

Forskning visar att systematiskt arbete med inkluderande lärmiljöer ger många vinster för eleverna. Det ger bättre skolresultat, bättre undervisning och bättre samarbete mellan lärare och med elevhälsan.²⁰ När skolor arbetar med inkluderande lärmiljöer resulterar det i färre exkluderande undervisningslösningar, att olikheter i högre grad respekteras, ökad trivsel, studiero, delaktighet och elevinflytande.²¹

Involvering av elever med funktionsnedsättning i trygghetsarbetet

MFD:s erfarenhet från pilotstudien är att elever från såväl grundskolan som särskolan gärna berättar hur de upplever skolan. De vill och kan bidra med relevanta förbättringsförslag kring trygghet och trivsel i skolan. Elever med funktionsnedsättning kan dessutom föra fram perspektiv och synpunkter som kanske aldrig annars hade nått skollädaingen, ifall enbart elevrådet och elever i allmänhet tillfrågas.

Resultaten visar att eleverna tidigare inte har fått liknande frågor om sina upplevelser. Ett stort värde har därför handlat om att involvera elever i utformningen av den skolmiljö som de själva befinner sig i. Det är ett sätt att ta tillvara på elevernas upplevelser och kompetens om den egna situationen.

²⁰ FoU-programmet Inkluderande lärmiljöer; Ifous (2015), Så här gör vi, tio vägar till inkluderande lärmiljöer.

²¹ Sveriges Kommuner och Landsting (2017), Olika är normen – att skapa inkluderande lärmiljöer i skolan.

Resultaten från pilotstudien visar på vikten av att involvera elever med funktionsnedsättning i arbetet för ökad trygghet. För att göra detta krävs att kompetenta vuxna genomför vandringen för att kunna hämta in viktig information och säkerställa återkoppling för att bevara elevernas förtroende för processen. Andra lösningar handlar om att skapa förutsättningar för att den enskilde eleven kan göra självständiga val i var denne vill befinna sig på rasten.

Funktionshinderperspektivet tillsammans med andra perspektiv

Denna pilotstudie är avgränsad till funktionshindersperspektivet genom elever med funktionsnedsättning. Det utesluter inte att andra faktorer, utöver funktionshinder, påverkar elevernas skolsituation. Barnrättsperspektivet och jämställdhetsperspektivet är viktiga tvärperspektiv att kombinera med funktionshindersperspektivet. Det blir särskilt tydligt när resultatet visar att flickor generellt upplever skolan som mindre trygg och trivsamt än vad pojkar gör.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällefrågor, MUCF, arbetar för närvarande med två angränsande uppdrag. Dessa är Öppen fritidsverksamhet och Öppna skolan. De handlar om att ge skolor och öppna fritidsverksamheter ökad kunskap om hbtq-personers levnadsvillkor och verktyg för att skapa tryggare platser för unga oavsett sexuell läggning, könsidentitet och könsuttryck.²² De områden i skolan som MUCF identifierar som otrygga för hbtq-elever är liknande de som MFD har identifierat för elever med funktionsnedsättning. Detta visar på att om hindren för trygghet undanröjs, kommer många fler elever få möjlighet att uppleva skolan som en trygg plats.

²² Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2019), Öppna skolan! Om hbtq, normer och inkludering i årskurs 7 till 9 och gymnasiet.

Referenser

Barnombudsmannen (2016) Respekt – Barn med funktionsnedsättning om samhällets stöd.

Bäckström Lindeberg (2016) Med ljudet som omvärld Om ljudmiljö och delaktighet för elever med synnedsättning.

Hörselskadades riksförbund (2010) Kakofonien – en rapport om störande ljud och samtalsvänliga ljudmiljöer.

Ifous (2015) Så här gör vi, tio vägar till inkluderande lärmiljöer.

Krabbe med flera (2017) Executive function and attention in patients with stress-related exhaustion: perceived fatigue and effect of distraction. I Stress, The International Journal on the Biology of Stress. Volume 20, 2017 - Issue 4.

Myndigheten för delaktighet (2018) Rivkraft 20.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2019) Öppna skolan! Om hbtq, normer och inkludering i ÅK 7-9 och gymnasiet.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2019) Barnpanelsrapport. Vad säger elever med funktionsnedsättning om trygghet, studiero och studiemotivation?

Skolinspektionen (2016) Omfattande frånvaro. En granskning av skolors arbete med omfattande frånvaro.

Skolinspektionen (2018) Skolenkäten. Resultat våren 2018.

Skolinspektionen (2015) Skolenkäten Trygghet Fördjupad analys.

Skolverket (2009) Tillgänglighet till skolors lokaler och valfrihet för elever med funktionsnedsättning

Socialstyrelsen (2009), Miljöhälsorapport 2009.

SOU 2016:94. Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera.

Sveriges Kommuner och Landsting (2017) Olika är normen – att skapa inkluderande lärmiljöer i skolan.

Teimouri, Åhlström, Svennberg, Björling & Havström (2011) Trygghetsvandring ur barns perspektiv. Erfarenheter från fyra pilotprojekt.

Myndigheten för delaktighet
Box 1210, 172 24 Sundbyberg
08-600 84 00
info@mfd.se
www.mfd.se
Nummer: 2020:3